

zongoratósnak. S ugyanez alkalommal profes. Szász Károly jeles fia a nagyenyedi ifjúság nevében egy önmaga alkotta odát szavalt el, mely állíthatjuk a virágos nagy innepély legizletesebb gyümölcse vala, mit a nagy zongorász rögtön eljátszott Rákoczi dallal köszönt meg s békabizonyította, hogy nem csak a zongorát, de a magyar gyengéjét is tudja tappintani!"

Az egykorú tudósításból kitűnik, hogy a Bethlen-kollégium hazafias szellemű ifjúságára milyen nagy hatása lehetett Liszt Enyedre érkezésének, és hogy a nagy művész is hihetőleg megérezte az ifjúság feléje áradó lelkesedését. Liszt másnap reggel indulhatott tovább, a tudósítás ezért írja azt, hogy 24-én volt Enyeden. Enyedi tartózkodásáról más feljegyzésünk nincsen, de hogy ennek a rövid megszállásnak további folytatása is volt, erre utal az, hogy Kolozsvárról Szeben felé visszautazva Liszt ismét megállott Enyeden és ezúttal egy hangversenyt is adott. A november 23-i enyedi vacsorán tehát Lisztet bizonyára ismét meghívták Enyedre és egy hangverseny adására is fölkérték. Liszt, ki másodízben Szebenben csak átutazott, Brassót pedig elkerülte, Enyeden az ottani meleg fogadtatásra emlékezve, érdemesnek tartotta hangversenyt adni, és e célból december 8-án ismét felkereste Enyedet.

Enyedi hangversenyéről csak ennyit olvashatunk a Múlt és Jelen 1846. 102. számában: „Liszt a zongorakirály f. decemb. 8-n estve Nagyenyeden a város vendéglője nagyobb termében fényes hangversenyt adott. Az öt p. frt. belépti díjból gyűlt több mint 500 p. frt., az egész jövedelmet nagylelkűleg a n. enyedi kisedodovának ajándékozta. Báró K. I.¹ azon estve a művész tiszteletére nagy és pompás vacsorát adott.“ Ehhez az Erdélyi Híradó 1846. 208. számának tudósítója még a következőket tartotta szükségesnek megjegyezni: „Liszt hangversenye a város vendéglője teremében volt, de nem a nagyobbban, sem a kisebbikben, mert e vendéglőnek mindössze is csak egy tereme van.“ A továbbiakban a belépti jegyek árát ismerteti, majd így folytatja: „Volt hát a hallgatók száma 298, a jövedelem 496 ezüst forint. Ebből a nemes szívű konfi s nagy zongora-hős adott a kisedodóvoda, gyámolítására 100 ezüst frtot. Azonban kérjük megjegyeztetni, hogy ezt éppen nem azért írjuk mintha igen kedvesen vett adományát keveselnők...; hanem írók azért, hogy a t. olvasó közönség úgy értesüljön a dolgokról, a mint valósággal történt.“

Igy versenyzett egymással a két kolozsvári újság, hogy olvasóikat pontosan tudósítsák. Liszt enyedi műsoráról azonban egy szót sem írnak és erről máshol sem találunk följegyzést. A rövid tudósításokból annyi azonban mindenesetre kitűnik, hogy Lisztet Enyeden is épp oly melegen ünnepelték, mint Kolozsvárt és hangversenyére valószínűleg az egész környék értelmisége készült. Liszt életében ugyan jelentéktelen esemény a nagyenyedi hangverseny, de a kis város életében mély nyomokat hagyhatott és az ifjúságot fokozottabb művészi tevékenységre serkentette.

VITA ZSIGMOND

Az *áj* ~ *ágy* váltakozás erdélyi helyneveinkben. Már ÁRVAY JÓZSEF MNnyv. IV (1942), 12–3 rámutatott arra, hogy a kalotaszegi helynévanyagban az *áj* 'völgy' köznévek az összetett helynevekben *ágy* alakváltozata is van. A tőle felsorakoztatott példákban úgy látszik, hogy az elsődleges alak mindig az *áj* volt s így az *ágy*-os változat másodlagos fejleménynek tekinthető. — Ilyenféle váltakozásra azonban nemcsak Kalotaszegről ismerünk példákat. Magamnak már régebben ráterelődött erre a figyelmem [vö. MNy.

¹ Báró Kemény István (1811–81) 1848-ban Alsó-Fehér megye főispánja.

XXXVII, 31], sőt már STRÖMPL GÁBOR »Helyneveink vizrajzi szókincse« című dolgozatában [kny. a Hidrológiai Közöny IX (1929). évf.-ból 6] az *áj*, szerinte 'patak' jelentésű köznévknek az *ály*, *ád*, *aj* alakváltozatai mellett felsorolja *ágy* formáját is.

Az itt szóváltott váltakozásra a már ÁRVAYTÓL idézettekén kívül az alábbi helynévi adatokat sorolhatom föl: B o n e h i d á n (Kolozs m.): 1717-től kezdve emlitenek különböző írásváltozatokban egy *Szénásáj*nak olvasandó helynevet. Ezt a század végéig jó néhányszor csak *áj*nak olvasható utótaggal őrizték meg a levéltári források. 1751-ben egyszer ilyen adatot olvasunk: „A Szénás *Agyban*“. Itt az utótagot természetesen csak *ágy*nek olvashatjuk. Az e községgel tőzsomszédos V i s á r ó l ez ugyanezen évből idézhető adaton kívül a következőket ismerem: XVII. század második fele: „A Szénás-*ágy* fordulóban: A hegyen belől a szénás *ágyban* a Verő fenjen“ (szántó), „a Szénás *ágyb(an)* az északban“ (ua.). Bár a helyszínnel nem vagyok ismerős, valószínűnek látszik, hogy a két tőzsomszédos község határának egymással összefüggő területét illették és esetleg illetik ma is Bonchidán meg Visán a *Szénásáj* ~ *Szénáságy* névvel s így itt is az *áj* és az *ágy* váltakozó használatáról van szó. Valószínűnek látszik az is, hogy a visai helynévkincsben is eredetibb a *Szénásáj*, mint a *Szénáságy* alak, mert az *áj* köznévvvel képzett helyneveknek innen még a következő két példáját említhetjük: 1679: „Az Szilvás *Ay n*(evezetű) erdő“. XVII. század második fele: „Fazakas *Aiba*“ (szántó). — A marostordamegyei G y a l a k u t a (újabbban: Gyulakuta) történeti helynevei közül ezek az adatok tarthatnak számot érdeklődésünkre: 1756: „A Körtövény *ágyban*“. XVIII. század közepe: „Körtövény *ágyb(an)*, Körtövény *Ajban*, Körtövény *ágy* tetején, Körtövény *agyban*, Körtövény *ágy*“. „Csulak *áj* patakab(an)“ (kaszáló). „Csulak *ágyban*“ (ua.). „Csulak *ágy* tetején“. „Csulak *ágyban*“. 1834: „Csulokájban“. A Gyulakutával tőzsomszédos K e l e m e n t e l k e helynévkincsében ez utóbbi helynévre nézve ezeket az adatokat olvasom: 1745: „A Csulok *ágyban*“. 1756: „a' Csulok *ájban*. A Csulok *ájban*... (szomszédja) edgy felől a' Gyulakuti határ“. E helynév azonban valószínűleg nagyobb területre vagy legalább is olyanra vonatkozott, mely nemcsak a gyulakuti és a kelementelki határ között megoszló területet jelzett, hanem a mindkét falu határával tőzsomszédos Szövérd határába esőt is. Innen ugyanis ezeket a történeti helynévadatokat ismerjük: 1756: „Csulok *áj*“, 1776: „Csulokály ~ Csulákály“. 1797: „Csulokály“. 1800: „Csulokáj“. 1809: „Csulokáj“. 1848: „Tsulokály ~ Csulokáj“. 1850: „Csulokály“. XIX. század közepe: „Csulokály Tető“. A három falu határába tartozó *Csulokáj* ~ *Csulokály*-on kívül megvan e váltakozás K e l e m e n t e l k é n ezekben a helynévadatokban is: XIX. század eleje: „Határ *ájban*“ (sz.). „Határ¹*ágyban* feljáromban“ (sz.). Egy századdal előbb, már 1700-ban ugyaninnen ismerem „Az Sáskas *ágyban*“ adatot is, *áj*-os változatot azonban ebben az esetben nem tudok idézni. — Ide tartoznak a tordaaranyosmegyei G e r e n d k e r e s z t ú r r ó l való következő adatok is: 1742: „Az Szénás *ágyban*“. 1761: „Szénás *ágyb(an)*“. 1763: „A' Szénás *ágy* nevű Fordulóban. A' Szénás *ágyban* a Patak mellett“ (szántó). 1848: „a' Szénás²*ájba* vagy *ájba* (ua.) 1867: „Szénás *ágyba*“ (ua.).²

Az erdélyi helynevekben megfigyelhető *áj* ~ *ágy* váltakozás, illetőleg egyes esetekben *áj* > *ágy*, esetleg *ágy* > *áj* változás oka szerintem kettős-

¹ Ugyanitt 1756-ban egy „Szénás *áj*“, 1850-ben egy „Szénás *ály*“ nevű helyet emlegetnek az 1809-ben előforduló „Boros *áj*“ mellett.

² Az itt felsorolt adatok kéziratban lévő helynévtörténeti gyűjteményemből valók.

1. Lehet egyszerű hangtani változásról, illetőleg váltakozásról: az azon-helyi (homorgán) képződésű *j*: *gy* hang felcseréléséről beszélni. Lényegében itt tehát olyan jelenségről volna szó, mint amilyen a népnyelvben, ugyan némileg más hangtani helyzetben, de nagyon gyakran találkozunk [vö. ASBÓTH OSZKÁR, A *j* > *gy* változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban: Ért. a nyelv- és széptud. köréből XX, 10. sz. Bp., 1908. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, Szókezdő *j* ~ *gy* és *gy*, ~ *j* változás: MNy. X (1914), 347 kk. — MNy. Mutató]. 2. E váltakozást megkönnyíti az, hogy az *áj* köznévfő térszíni formanév szerepében alighanem már a XVIII. század elejére kihalt az erdélyi magyar népnyelvből, sőt hihetőleg az egész magyar népnyelvi területről is. A múlt században azonban 'völgyecske' jelentésében már kétségtelenül kihalt közneveink közé tartozott. Ezért van az, hogy a közneveinket a helynevekben forrásaink a XVIII–XIX. században annyiféle változatban írják, sőt a tőlem ismert számtalan helynévi adat bizonyosságaként, úgy látszik, nem egyszer *alj*, *alja* közneveinkkel is azonosítják [vö. PAIS DEZSŐ, MNy. VII (1911), 411 és ÁRVAY, i. m. néhány erdélyi adatot is sorol fel; magam azonban ezeken kívül még feles számú adatot idézhetnék]. Ahol aztán az 1. alatt jelzett hangtani okból keletkezett az *áj* tagnak *ágy* változata is, ezt az alakot mint az élő *ágy* 'bett' köznévfő alakját a népnyelv inkább ilyen formában, vagy legalább ilyenben is gyakran használhatta. Így kerültek aztán be a vallatásos összeírással készült birtokügyi forrásokba az egyre váltakozó *áj*-os és *ágy*-os alakok, illetőleg így szoríthatták ki egyes esetekben véglegesen az *áj* köznévfővel alakult eredetibb helynévalakokat az *ágy*-összetételes helynevek [l. adatokat ÁRVAY, i. h.].

Aramáj. A kalotaszegi Mákó helynevei között 1941-ben jegyezte fel a címszóbeli helynevet GERGELY BÉLA; ugyanő 1942-ben még feljegyezte, hogy e helyen: — a népi hiedelem szerint — egykor templom volt [KszgHn. 239. és gépíratos jegyz.]. A nép a helynévfő eredetére vonatkozólag azonban ekkor sem tudott semmi felvilágosítást adni. Ez nem is csudálható, mert e helynevet csak a történeti adatok ismeretében tudjuk értelmezni. A mákói határból e helynévfő magyarozatához a következő adatokat lehet felsorakoztatni: 1754: „az Arany Máj alatt“ (szántó). 1768: „In Territorio super Arany Máj dicto“ (ua.), „Arany Máj alatt“ (ua.), „Arany mál oldal“. 1771: „Arany májba v. málba“ (ua.). 1781: „Az orammáj (!) n. h. alatt“, „Az Arany Máj tetőn“, „Az Arany Máj v. Máj alatt“, „Az Arany Máj oldalában“ (szántó), „Az arany maj n. h.-nek az oldalán“, „Az Arany máj oldalon“. 1813: „Az Arany máj oldalának innekő végiben“ (ua.) [i. h. 232–6].¹

Az itt felsorolt adatok nyilvánvalóvá teszik, hogy — amint az amúgy is sejthető volt — a mai mákói Aramáj esetében elhomályosult helynévfő összetételről van szó. Az összetétel első tagja *arany* 'aureus' köznévfőnk, a második tag pedig a *mál* '1. a rókaprém melli része, 2. déli, verőfényes oldal', az itt jelzett 2. jelentésében már kihalt köznévfő. A helynévfő eredeti alakja tehát Aranymál volt. E helynévfő utótagjának azonban jésüléssel már a XVIII. század közepén keletkezett Mákón is *máj* alakja, mint ahogy ilyen alak gyakori a magyar nyelvterület más pontjain is [Pais Dezső, A mál változatai: MNy. XII, 168 kk.]. A *mál* > *máj* változás, illetőleg váltakozás itt nemcsak az Aranymál > Aranymáj esetében figyelhető meg, de az ugyaninnen idézhető következő adatokban is: 1768: „az Kánya málban“. 1771: Kánya májba“

¹ A *mál* > *máj* változásra a kalotaszegi Gyerővásárhelyről, a háromszéki Lemhényről és Árkosról is idéztem nemrégiben néhány helynévfő adatot. [EM. 1945: 112–3].

(szántó), „A Kanya Májba“, „Szöllő Májba“ (kaszáló). 1781: „A Szöllő Máj n. h.-ben“, „Az also Szöllő májban“. 1864: Szöllőmál, Kányamál. 1891: Szöllőmál. 1941: Szöllőmáj, Kányamál [KszgHn. 232–9]. Efféle váltakozások és ilyenféle váltakozásokból kizárólagosult máj-os helynévalakok idézhetők a Mákóval tőzsomszédos Türe (Kutyamáj), a távolabbi, de ugyancsak Kalotaszeghez tartozó Kalotadámos, Magyarvalkó (Meggyesmál ~ Meggyesmáj), Kispetri, Középlak, Váralmás (Borsai máj, Borsosmáj; helynévkincséből [vö. KszgHn. Mutató]).

A címszóbeli helynévalak végleges megértéséhez még csak a következőket kell tudnunk: Az *Aranymál* ~ *Arammáj* helynév hanyag ejtésben hasonlúással *Arammál ~ *Arammáj-nak hangozhatott; ez utóbbi változatra az előbb, 1781-ből idézett, bizonyára tökéletlen lejegyzésben fennmaradt *orammáj* adat kétségtelen bizonyíték. Minthogy aztán az ilyen alakban használt helynév az utótag értelmetlené váltával az elhomályosult összetételek számát szaporította, tovább haladt az értelmetlenedés útján azzal, hogy *Aramáj* alakot vett fel. A helynév fejlődési sora tehát így alakulhatott: *Aranymál* ~ *Arammál > *Aranymáj* ~ *Arammáj* > *Aramáj*.

Benája. JÓZSA GERŐ 1941 nyarán a kolozsmegyei Középlakon helyszíni gyűjtés közben egy *Benája pataka* ~ r. *Val'a Beni'i* pataknevet jegyzett fel [KszgHn. 301]. E név előtagjára a falu történeti helynévanyagában először 1752-ből vannak a következő adataink: „a *Benája* n. h.-ben“, „a *Benája* Kőkényes oldalán“ [i. l. 295]. Ettől kezdve a *Benája* helynév magában vagy összetételekben a helynévtörténeti adatok között gyakran előfordul. Így ismerünk innen *Benája észka*, *Benája verőfénye*, *Benája völgye* és *Benájára járó út* helynevet [vö. i. h. Mutató]. Nyilván ez a patak-, illetőleg völgnév fordul elő Középlak határán Erdélynek egy 1863-ból való katonai »General Kartek«-ján *V. Beney* (olv. Valea Beni'i) alakban. Ugyanerre vonatkozhatnak a Középlakkal tőzsomszédos, egyébként teljesen román lakosságú Nyéree község határából ismert következő helynévtörténeti adatok is: 1775: „*Benája* n. völgy“ [MNMúz. Rédei lt.]. 1761–2: „La *Beneyeje*“ (kaszáló) [ENMúz. Rátz Krisztina conser.]. 1775: „*Bényája* n. völgyön“ [uo. Gyulai–Kuuu lt.]. Átterjedhet ez a völgy a Kolozs megye szélén lévő Középlak határából a Szilágy megye területére eső, tőzsomszédos *Pusztarajtole* határába is. Legalább is e falu 1768-ból ismert helynévanyagában a *Benája* is szerepel [MNMúz. Rédei lt.].

Minthogy Középlak helynevei közül egész sor olyant sorolhatunk fel, melyeknek utótagjában a köznévi szerepében már kihalt *áj* 'vallis' lappang,¹ kézenfekvő a következtetés, hogy a *Benája* utótagja is az *áj* 3. személyű birtokrágos alakjának tekinthető. A *Ben* előtag is csak addig marad rejtély, míg nem tudjuk, hogy ugyane község határában már 1714-től szerepel összetett helynevek előtagjaként a *Bene*,² nyilván mint a *Benedek* keresztnév vezeték- vagy keresztnévként használt becealakja [erre nézve l. EtSz.]. A *Benedéjből* a *Benája* hangürmegszüntető hangzókivetéssel keletkezett. Ebből viszont jé-süüléssel alakult a nyéreei *Benyája* ~ *Beneyeje*, hiszen 1755-ben még ezt is *Benája* formában jegyezték le. Erdélynek ezen a román jésítő területén az ilyen alakulás egészen természetes.

¹ Ilyenek pl. *Csipkésáj*, *Hintóáj(a)*, *Levelesáj*, *Papája*, *Tikosáj*, stb. [L. még KszgHn. Mutató].

² Pl. 1754-ből éppen a következő adatot idézhetem: „*Bene pataka* mellett (szántó) egy felől *Vicinussa a'... Bene áj pataka*“ [i. h. 296]. — Ezen kívül még ugyaninnen idézhető a *Bene* alatt, *Bene mellett* és *Bene pataka mellett* helynév.

Csulyenyés. A vegyes, magyar és román lakosságú szolnokdobokamegyei Néma határából kézíratos helynévgyűjteményemben a következő helynév-
 adatokat olvasom: 1850, 1851, 1860: *Un Csulyenyés*. 1851: *Csolyényos*. 1864:
Csujános. — Ez adatok közül az első három évbelit kétségtelenül román ajak-
 ról jegyezték le, hiszen mindenik előtt ott áll az *un* alakban hanghelyettesí-
 téssel leírt román *în* előljáró. A címszóbeli román helynévalak esetében a
 magyar *Csujános* helynév átvételéről lehet szó. 1899 táján lejegyezték e hely-
 nevet magyar szájról iredalmiaskodó *Csalányos* alakban is [Szolnok-Doboka
 vm. mon. V, 241], ez azonban nem tekinthető népnyelvi formának. A *Csujános*
 helynév természetesen a magyar *csalán* növénynév népnyelvi *csuján* formá-
 jából alkotott -s képzés származék. Egyébként maga a *csalán* köznévv az
 EtSz. és Bárczi, SzófSz. szerint még a honfoglalás előtt valamelyik török
 nyelvből került bele szókincsünkbe, s azóta a magyar népnyelvben olyan
 sok változata alakult, hogy bátran mondhatjuk, alig van magyar szó, amely-
 nek ennyi népnyelvi változata volna.¹ Bár az erdélyi magyar népnyelvből a
csuján ~ *csuján* változat (s alighanem még ezeken kívül más is) átkerült
 az erdélyi román népnyelvbe, a *Csulyenyés* helynév esetében nem lehet ön-
 állóan román ajkon alakult helynévre gondolni, mert itt nyilvánvalóan ma-
 gyar képzésű helynévvel van dolgunk. A magyar *Csujános*-ból a román
Csulyenyés olv. *Čuieneš* alighanem az erdélyi román népnyelvi *čuián* 'csalán'
 többszámának (*čuien*) hatására és nem — ami pedig szintén feltehető volna
 — egyszerű elhasonulással keletkezett. Az 1851-i *Csolyényos* alakból arra is
 következtethetni, hogy a némai magyarság a *csuján* alakot is használta, és
 a románság ajkán a szóban forgó köznévnék ennek megfelelőleg *čoián*, tbsz.
čoién formája is élt.

Dárityte. A helyszínen folytatott gyűjtőmunkám során 1941-ben K a l o t a -
 s z o n o k i r á l y helynevei között találok ezzel a helynévvel [vö. KszgHn.
 60]. Minthogy ez egy k a s z á l ó neve volt, az utótagban nem volt nehéz felfe-
 dezni a *rét* köznévv í-ző birtokragos alakját. A helynév eredetibb formáját az 1880
 tájáról ismert *Dárityte*: *Dár rityte* alak útmutatása alapján a XVII. század
 elejétől viszonylag nagyon gazdag kalotaszentkirályi helynévtörténeti anyag-
 ban könnyen feltalálhatjuk. A következő adatokra hivatkozhatom: 1608: „az
Dán ríti, az Dan mezeon ualo rith“ (kaszáló). 1672: „az *Dán rétiben*“ (ua.).
 1715: „a *Dán Rétiben*“. 1720: „A *Dán rétiben*“. 1723: „A *Dán rétiben*“. 1737:
 „*Dán rétín*“ (szántó). 1781: „A *Dán rétiben*“ [i. h. Mutató].

A kérdéses hely neve tehát kezdetben *Dán rite* ~ *Dán rityte* lehetett.
 Az utótag kétségtelenül í-ző volt, s az itt idézett történeti alakokban csak
 az iskolás műveltségű forrásszerkesztők, illetőleg másolók tolláról került bele
 az irodalmiasabb *rété* forma. Az í-zés ugyanis a kalotaszegi népnyelvnek
 egyik régi, jellemző, a történeti és jelenkori adatokból egyaránt kimutatható
 sajátja [vö. i. h. és EM. 1943:342, 1944:456 kk. és a térképlapok]. A szóban-
 forgó hegyi rét névadója egy *Dán* nevű ember lehetett. Bár a magyar régi-
 ségből is ismerjük a *Dániel* keresztnévnek *Dán* becealakját, valószínűbbnek
 látszik, hogy itt román kereszt-, illetőleg családnévről van szó. — Ilyen
 személynévvel alkotott helynév egyébként Kalotaszeg több pontján, éppen
 a közeli Magyarvalkón is előfordul [EM. 1944:488–9].

¹ Ime csak a legjelentősebb változatok sora: csaláng, csana, csanal, csanár, csenál, csihán, csihány, csiján, csilánk, csijány, csilánt, csilyán, csinál, csinál, csohan, csójány, csójjányos, csollán, csollánt, csollány, csonál, csónár, csován, csulán, csuhán, csujány, csillán [MTsz.]. — A *dületen* szedett változatok Erdélyből és Moldvából valók.

Az eredetibb (*Dárrite* ~) *Dárritye* helynévnek hasonlással keletkezhetett *Dárritye* alakja is; az 1880 tájáról való adatokat az irodalmias alak figyelmen kívül hagyásával így kell olvasnunk. Mikor aztán a helynévnek ilyen alakja keletkezett, az összetétel véglegesen elhomályosult, s így szabad útja nyílt a további alakváltoztatásnak. Így keletkezett aztán valamikor 1880 után, szinte napjainkban az ikerítetlen *Dárritye* alak. Itt is nagyjában olyanféle alakulásról van tehát szó, mint a fennebb tárgyalt *Aramáj* hangzóközi ikerítődésének megszűnése esetében.

Élőerdő. GERGELY BÉLA EM. 1943: 96 kimutatta, hogy a kolozsmegyei Bodonkúttról ismert *Illeerdő* ~ r. *Iliardău*: *Iliardăuă* helynév a címszóbeli magyar helynévből, szerinte román szájról való visszakölcsönzéssel, szerintem magyar ajkón, e vidék népnyelvére jellemző i-ző formából alakult [l. még i. h. 489–90]. Mint hogy azonban a címszóbeli helynévben mindketten magától értetődő, magyarázatra nem szoruló helynév-összetételt láttunk, a további értelmezéssel nem bajlódunk. Mintegy két éve azonban PAIS Dezső egy beszélgetésünk során megkérdezte, hogy nem találtam-e levéltári kutatás közben olyan okleveles adatokat, amelyeknek ismeretében szabatosan értelmezhetők az *előerdő* köznevet és a belőle alakult helyneveket. Ekkor kezdtem gondolkodni azon, hogy valójában milyen szemléletből is indulhatott ki a névadás az *Élőerdő* helynevek keletkezésekor. Most, hogy ez alkalommal válaszolni szeretnék e kérdésre, legjobb először is azokat a történeti adatokat felsorolni, amelyeket kistrészen PAIS figyelmeztetése óta, javarészből azonban még azelőtt gyűjtöttem, de még eddig nem használtam fel.

Az első idevonható adat a kolozsmegyei Burjánosóbuda később: (Bodonkút) határából. 1633-ból a következő zavaros fogalmazásban olvasható: „Az Nagi chokas Budaj az *eleo erdeoigh* hatar“ (erdő) [BHn. 40]. A többi adatok a következők: 1779: „Vagyon egy nagy darab helyen fekvő Falu közönséges Erdeje¹ is, melly *Élő Erdő*nek hivattatik, melly jó Tűzre való Cseres Fákból álló Szabad Erdő vicinussz ezen Erdőnek egy felől a Kőlesmezei, másfelől az uj-Budai Határok“ [i. h. 42, 48]. 1803-ban a burjánosújbudai birtokosok kérést nyújtanak be a burjánosóbudai possesorok ellen „egy *él erdő* Nevü és mind a két Falutól magáénak lenni praetendált köz helynek meg vizsgálására s a Métális differentianak eligazítására Biztos Urakat kérnek ki rendeltetni“ [i. h. 45]. Ugyanide tartozik még a mai bodonkúti határba beolvadt burjánosújbudai határból 1754-ből ismert következő helynévi adat: „az *élő Erdő* uta között“ (e.) [i. h. 49]. Ugyanez az erdőnév ismétlődik egy későbbi, 1813-ból való levéltári forrás itt idézendő részletében: „Vagyon még egy Erdő az *Élő Erdő* utja között az Ujj Budai Határon“ [Kalotaszegi ref. egyhm. lt. Vis. Prot.]. „Van ismét az *Élő erdő* Berek úttján alóll egy Darab közös Erdő: az Ev. Refor. Ekklesiánkkal a Rom. Catholica, és az unita oláh Ekklesiánkkal, melyet egyaránt fordítanak a' magok hasznokra“ [uo.].

Az itt felsorolt adatok alapján megállapítható, hogy *előerdő*nek az erdélyi régiségben a falu olyan közös erdejét nevezték, amelyet egyéni szükséglete szerint a falusiak közül bárki szabadon irthattott, használhatott. E köznévi összetétel előtagjának különleges jelentésére nézve egy 1756-i szolnok-dobckai vallatásból kiírt alábbi részlet tájékoztat: „a... szabad erdőkét emberi emlékezettől fogva minden Orbai embernek szabad volt élni, vágni...“ [ENMúz. Bánffy Rok. Lázár lt. 38. Fasc. 18 sz.]. Az *él*

¹ Az oklevélszövegekben a ritkítás, valamint a *dült* szedés itt és az alábbiakban természetesen tőlem származik.

igének ebben az esetben az az 'utor; benützen' jelentése maradt fenn, mely a régiségben még sokkal általánosabb volt [vö. Ny.Sz.], de amely ma csak átvittébb értelemben és jóval ritkábban használatos. Pl. valamilyen szóval, kifejezéssel él, él az alkalommal, stb. És bár a szóban forgó ige 'használ' jelentése az irodalmi és a köznyelvben csak bizonyos esetekre korlátozódik, a népnyelvéből több adatot ismerünk erre a régies és ma már úgy látszik, csaknem kizárólag népi jelentés-használatra [vö. Tsz., Wichmann, Wörterbuch].

Gyorggyik. Az első pillanatra értelmetlen helynévalak a szolnokdobokai Néma múlt századi helynévadatai között fordul elő így: 1850: *Un Gorgik*.¹ XIX. sz. közepe: *La Gyorggyik* (kaszáló). 1899: *Gyorggyik* (utca). Hajlandók volnánk e helynevet valamiképpen a román *Gheorghe* 'György' keresztnév kicsinyítő népuyelvi alakjával (*D'ordika*) hozni kapcsolatba. Ismerünk azonban a némai helynévanyagból néhány olyan adatot, amely más irányban való keresésre ösztönöz. Adataim: 1837: *A' Görbikbe* (szántó). 1849: *Lá Györggyik* (kaszáló). 1850: *A Györggyikbe*. 1855: *Györbikbe*. 1860: *A Görbükbe* (kaszáló). 1899: *Györbik* [Kéziratot gyűjt.]. Nem kétséges tehát, hogy a *Gyorggyik* helynév a románba magyar ajakról került. Fejlődése a következő lehetett: Már a magyarban a *Györggy* + *bik(ke)* összetételből az *rgyb* hármas mássalhangzó-csoport középső mássalhangzójának szinte hangtörvényszerű kiesésével *Györbik(ke)* lett. Ebből aztán román szájon *ö:o* hanghelyettesítéssel és jésüléssel *D'orbik*, illetőleg *D'ordik*, olv. *Gyorggyik* alakult.

Magát a magyar helynév első tagját eredetére nézve magyar világi keresztnévnek tarthatnók, ha egy XVII. századi adat nem intene óvatosságra. Minthogy azonban itt 1643-ban egy „*Szent Györggy felé*“ eső rétet emlegetnek [Szolnok Doboka vm. mon. V, 241], úgy látszik, hogy a némai határban a XVII. században még volt egy *Szent Györggy* nevű hely. Minthogy ennek jelölési köre kiterjedtetett a határ *bükkerdővel* borított részére is, ezt nevezelték **Szent Györggy bik(ke)*-nek, illetőleg később egyszerűen *Györggybik(ke)*-nek. A helynevek ilyen „elvilágiasodás“-át az erdélyi helynévkincsben, s alighanem a magyar nyelvterület más pontjain is, gyakran megfigyelhetni [vö. MNy. XXX, 164–5].

Háj. A kolozs megyei *Visa* 1675-ből ismert helynevei között a címszóbeli alakban egy erdőnévre akadtam [ENMLt. Bánffy I. lt.]. Ez adatot megelőző vagy követő korból származó történeti helynévkincsben ennek a helynévnek nyomát sem találok. A szolnokdobokai *Göc* történeti helynévadatai között azonban 1764-ből ezt olvasom: „a *hai* oldalon“ [i. h.]. Ez adatban a helynevet csak *Hájoldal*-nak lehet olvasni, s ezért – szerintem – a göci helynévben is ugyanaz a *Háj* jelentkezik előtagként, mint amely Visán önálló helynévként szerepel. *Göc* eléggé szegényes történeti helynév-adatai között éppen úgy nem lehet egyetlen nyomra vezető adatot találni, mint ahogy nem igazít útba egyetlen visai adat sem. Minthogy a *Háj* helynevet, illetőleg helynévtagot nyilvánvalóan nem lehet 'arvina; disznó-zsiradék' jelentésű *háj* közneveléssel kapcsolatba hozni, e helynév megmagyarázatlanul maradna, ha nem volna néhány olyan, közeli és távolabbi pontokról idézhető helynévadatunk, amelynek ismeretében a magyarázat könnyűnek látszik.

A közelben, Szolnok-Doboka ugyane részén fekvő *Bálványosvár*-alja nagyon gazdag történeti helynévanyagában ugyanis ilyen adatokra bukkanunk: 1741: „*Kis Oláhaj*“ (szántó). „*Kis Oláhaj* (ua.). „*Olahájfő* (ua.). „*Olaháj fűn*“ (ua.). 1753: „*Az Oláh hájban* (ua.) 1754/1826: „*Nagy oláh aj*

¹ Ezt az adatot csak a vele közel egykorú, következő alak tökéletlenül, illetőleg hibásan leírt formájának tartom; így ez is *Gyorggyik*-nak olvasandó.

előtt“ (ua.). „Az *oláh háj* előtt“ (ua.). 1763: „Nagy *Ola Alybán*“ (ua.). „Nagy *ola Alybán*“ (ua.). 1764: „*olahájban, oláh hájban*“. 1765: „*Oláháj*“ (ua.). 1767: „*Kis Oláhájba*“ (ua.). „*Oláháj* előtt“ (ua.). „*Oláhájfőn*“ (ua.). 1768: „Az *olái hájban*“ (ua.). „Nagy *olái háj*“ (ua.). „A *Kis olái hájban*(an)“ (ua.). 1774: „Az *Oláh Ajb*(an)“. 1864: „Nagy és *Kis oláh háj*“. 1899: „*Oláh álya*“.¹ Ugyane falu latárában 1941-ben MÁTRÁS LÁSZLÓ egy *Oláháj gödre, Oláháj, Kis- és Nagy-oláháj* helynevet jegyzett le [Tanári szakdolgozat].

Ezekhez az adatokhoz még hozzátehetem, hogy ugyanilyen helynév előfordul 1754-től kezdve a kolozsmegyei V Á R A L M Á S O N is; az innen ismert adatok jelentéktelen írásbeli változatai *Oláháj-, Olái háj-,* illetőleg *Oláh háj-*nak olvasandók [KszgHn. Mutató].

Mind a bálványosváralji, mind pedig a váralmási helynévalak, illetőleg helynév-tag ilyenformán telát eredetileg az *oláh* 'valachus' népnév és a már köznévi használatból kiveszett, helyneveinkben azonban ma is szerfelett gyakori *áj* 'völgy' térszíni formanevünk² összetétele révén keletkezett. A bálványosváralji helynévnek második tagja éppen Bálványosváralján különlegesen kedvelt helynévképző tényező leletett, hisz az innen ismert helynévkincsnek mintegy huszontárom helynévből mutatható ki az *áj* mint helynév-tag. Ugyancsak nagyon gyakori a köznévi váralmási helynévanyagban is [Vö. i. h. 311 kk.]. Minthogy azonban a magában használt *oláh* népnév *h-ja* írott, de nem kiejtett hang volt, az *áj* pedig a köznévi használatból kiveszett, az *Oláháj* összetételben viszont a *h* már hangtani helyzeténél, hangtöltő voltánál fogva is feltétlenül megmaradt, és így a kiejtésben hallható hang volt. az *Oláháj* helynevet a XVIII. század közepétől kezdve a nép is, sőt alighanem a történeti források egyik-másik leírója is, kezdte *Olái + háj* alakúnak értelmezni. Így keletkeztek aztán az *Olái háj-*nak olvasható írott alakok.

Szerintem nem kétséges, hogy a címszóbeli *Háj* helynév, illetőleg helynévtag eredetét ilyen irányban is lehet keresnünk. Világosabban: nem lehetetlen, hogy e helynév egy *Olái + áj > Olái + háj*, illetőleg *Olái + áj + oldal > Olái + háj + oldal* értelmezéssel keletkezett helynévösszetételből vált ki, és aztán megcsönkült *Háj* és *Hájoldal* alakban használtatott. Gondolatunk azonban más alakulási lehetőségre is. Gyakran megtörténik ugyanis, hogy egy szó határában belül egymás mellé kerülő magánhangzók közé egy ejtéskönnyítő, hangüregszüntető inetimologikus hang, főként *h* vagy *v* fejlődik. Különösen gyakori ez a népnyelvben. Így keletkezett például a népi használatban többek között a *januvár, februcár, vihola, piharc, kalahuz, kanahán, (főény > fővény ~) főhény, (roasz > ravasz ~) roasz* alak is [MNy. XXV, 163 kk., XXXVII, 32]. Ugyanez a jelenség természetesen előállhatott olyan helynévi összetételek esetében is, amikor az összetétel tagjai a gyakori használatban egyelőlvadva, egymással ugyanilyen hangtani helyzetbe kerültek. Például egy *Alsó + áj* és *Varga + áj*-típusú összetétel a kiejtésben hanghözható ejtéskönnyítő inetimologikus hanggal *Alsóháj*-nak, illetőleg *Vargaháj*-nak is. Mikor aztán a népnyelvből az *áj* köznévi szerepében kiveszett, az „értelmes“ előtagtól elválhatott a szintén „értelmes“-nek látszó *háj* köznevünkkel azonosított utótag és egy **Alsóháj*, illetőleg **Alsóhájoldal*-féle helynévből alakulhatott *Háj* vagy *Hájoldal* helynév is. Egyelőre mind a visai, mind a göci helynév értelmezéséhez ez látszik a legvalószínűbb magyarázatnak.

¹ Az adatok kéziratos helynévgyűjtéséből valók; az 1864. évi: Szolnok-Doboka vm. mon. II, 134.

² Vö. Árvay József, A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben: MNy. III (1941), 42 és kny. — Ua., A térszíni formák nevei Kálászegen: i. h. IV (1942), 12–3 és kny.

Hárám bok. Levéltári gyűjtésemet tartalmazó kéziratos helynévtáramból látom, hogy a Kolozsvárral tőzsomszédos Szamosfalva helynevei között 1817-ből a következő helynévi adat fordul elő: „In Kaszte la *Hárám bokuluj*.” Ez nyilván elírás egy „In Kaszte Hárám bokuluj” helynév vagy egy „In Kaszte la Gura Hárám bokuluj”-féle összetett helynév-szerkezet helyett. Ugyancsak nyilvánvaló az is, hogy a *Hárám bokuluj* tag a *Hárám bok* helynévnek román birtokragos alakja. Ezt az első pillanatra értelmetlennek tetsző alakot néhány XVIII. századi helynév-adat segítségével meg tudjuk magyarázni. Ugyanis az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának egy ALBRECHT DEZSŐTŐL bekerült, 1764-ből való Josintzi-féle osztó-levéléből ezeket a helynévi adatokat jegyeztem ki: „A *Három Bokor* nevű helyen” (szántó), „A *Három Bokor* alatt” (ua.), sőt ugyanabban a forrásban alább: „A *Három Bokor* alatt...” (ua). Ugyanez a helynév előfordul az említett levéltár más forrásaiban, így például 1793-ban a Henter-család levéltárának egyik birtokösszeírásában is.

Nem kétséges tehát, hogy az 1817-i *Hárám bok* helynév a XVIII. századi *Három bokor*, illetőleg ennek a-zó *Hárám bokor* alakjából formálódott a szamosfalvi románság ajkán valószínűleg úgy, hogy a leggyakrabban hallott *Hárám bokron* ragos alak utolsó szótagját a román nyelvérzék egészében ragának vélte, s így vonta el belőle a „ragtalan” *Hárám bok* helynévalakot. Az ilyenféle elvonás nem egyedülálló eset. Mint közelebről kimutattam,¹ a Kolozsborsán 1941-ben román sajtóról lejegyzett *Cserebok* helynév² a XVII. század második felétől kimutatható magyar *Cserebokor* származéka. Ez a helynév is tehát édestestvérével, a *Hárám bok*kal együtt a románba átkerült magyar helynevek elalaktalanodásának érdekes példáját mutatja.

Kolozsvár nevének egy középkori magyarázata. Most, hogy KNEZSA ISTVÁNNAK közelebről megjelent összefoglaló helynévdolgozatában³ olvasom Kolozsvár nevének legvalószínűbb magyarázatát, eszembe jut, hogy a város egy nagyon érdekes, 1736 tájáról való képehez mellékeltem német városleírásban a szóbanforgó rész szerzője, alighanem WEISZ JÁNOS KONRÁD mérnök-kari alezredes megemlíti a város magyar nevének egy BONFINIUSTÓL származó tehát középkori etimológiáját. „Den Ungarisch Nahmen Kolosvar — írja — deriviret Bonifius⁴ von dem Kloster Beata Scholastica, gleichsam Oskolasvar.”⁵ Eszerint a város neve egy *Oskolászár* alakú helynévből keletkezett volna. E futó utalás alapján nincs módomban ellenőrizni, hogy BONFINIUS hol és milyen formában említi ezt az egyébként természetesen egészen elfogadhatatlan magyarázatot, mégis érdemesnek tartom a feledésből, illetőleg — az újabb közlés ellenére is — az ismeretlenségből kiemelni Kolozsvár nevének a hihetőleg első, még középkorból származó magyarázatát.

¹ Adatok a kolozsmegyei újkori román helynévkincs magyar elemeinek ismeretéhez: Melich emlékkönyv. Bp., 1942. 364.

² Érdemes megjegyezni, hogy a kolozsborsai *Cserebokor*nak a mai románban meglévő itt idézett alakja mellett a történeti forrásokból kimutatható még *Cserebok* ~ *Cserebuk* ~ *Cserebák* alakja is [vö. BHn. Mutató]. Ezek érdekesen mutatják az eredetileg „értelmes” helynév elalaktalanodásának útját, illetőleg az elalaktalanodás egymást váltogató fokozatait.

³ Keletmagyarország helynevei. A »Magyarok és románok« című műben. Bp., 1943. I. 228. — Kniezsa azoknak a véleményét tartja legvalószínűbbnek, akik a város nevét a középfelnémet *kluse* 'Klauser' szóból átvett szláv *kluz* köznévből származtatják.

⁴ A kiadványban nyilván csak elírás a Bonfinius név helyett.

⁵ Vö. Borbély Andor, Erdélyi városok képeskönyve: EM. 1943: 211, illetőleg kny. EPPF. 161. sz. 17.

Luget, Luget', Led'eť. Idegen nyelvekből a magyarba, a magyarból más nyelvekbe átkerült szók — és természetesen ilyen helynevek — esetében gyakran számolnunk kell a hanghelyettesítés jelenségével is. Minthogy például a románban nincsen *ö, ő* és *ü, ú* hang, átkölesőznés esetén az átvett, ilyen hangokat is tartalmazó magyar szókba az átvető nyelv a románban is meglévő, hangképzés vagy hangbenyomás tekintetében legközelebb álló hangot helyettesíti be. Így például az *ö* esetében az *ü, o, e*, az *ü* esetében meg az *u, i, i* hangot.

Ennek előrebocsátása után nem nehéz értelmeznünk a címszóbeli két helynevet. Ezeknek elsője a szolnokdobokai Vasasszentegyed egyik 1775-ből való birtokösszeírásában a következő helynévi összetételben fordul elő: „La Keszte *Lugetuluj*“ (kaszáló, szántó), „Pe Ritu *Lugetuluj*“ (kaszáló) [ENMLL. Conser.]. E két birtokos szerkezetű helynév utolsó tagja, a *Luget* nyilván csak a magyar *Lüget* helynév hanghelyettesítéssel keletkezett alakja lehet. Más forrásból valóban ismerünk olyan vasasszentegyedi adatokat, amelyek a megállapítás helyességét bizonyítják. Itt ugyanis 1754, 1804 és 1811-ben egy *Liget* helynevet ismertek. 1864-ből ezt az adatot jegyezték fel: „La *lüget*, kaszáló és erdős Lely“. 1898-ban a *Lüget* nevű helyről azt mondják, hogy „szép fekvésétől vette nevét“ [Szoln. Dob. Mon. VI, 341]. Bár a XVIII. századból való legrégebbi magyar adatokban és még két későbbiben is a köznyelvi *liget* köznévi szerepelt helynévként, mégis a jóval későbbi időből való *Lüget*-et kell a Vasasszentegyeden használt, népnyelvi helynévalaknak tekintenünk, mert másként érthetetlen volna az idézett román helynevek *Luget* tagjának első szótagbeli *u*-ja. Egy *Liget* alakú helynév átkölesőznés esetén legalább is első szótagjában, változatlanul került volna át a románba. A helynév 1754, 1804 és 1811-ből idézett irodalmi alakja a források iskolás műveltségű leíróinak nyelvtanászatából kerülhetett bele a kérdéses forrásokba, tehát nem tekinthető népnyelvi adatnak.

A magyar népnyelvi *Lüget* helynév azonban nemcsak *Luget* alakban került át az erdélyi románba. A kolozsmegyei Egeres magyar *Lüget* helynevet ugyanis 1941-ben GERGELY BÉLA a címszóbeli *Luget'* alakban jegyezte fel. E helynév magyar alakját, illetőleg e helynév-család tagjait 1864-ből *Lüget*, *nagy lüget* és *kis lüget* alakban írtam ki PESTY FRIGYES helynévgyűjteményéből [KszgHn. 195–6.]. Az újabb román *Luget'* alak nyilván jésüléssel alakult egy előbbi, hanghelyettesítéssel átkerült *Luget helynévből. Ez az alak nem lehet feltűnő ezen a román jésítő nyelvterületen. A kolozsmegyét N a g y e s k ü l l ő ről ugyancsak GERGELY a magyar *Lüget* helynévnek román *Ledeť* alakját jegyezte le [BHn. 83]. Úgy látszik, hogy itt a magyar *ü*-s alak későbbi, esetleg egészen újabb fejlemény (az első alat csak 1906-ból való!), vagy pedig párhuzamosan élt egymás mellett a *Lüget* és a *Liget* alak is. A nagyesküllői *Liget* helynév már 1770 tájától ilyen alakban mutatható ki. Á közbeeső, kizárólag ilyen és helynévi összetételekben szereplő, ugyancsak *i*-s változatokat mellőzve, csak a következő román adatokat idézem: 1809: „In Kápu *Ligetuluj*“ (szántó), „In *Liget* Lá Jerteoju Pronyonuluj“ (? ua.), „Szubt *Ligyet*“ (kaszáló), „In *Liget* in Jerteoju Trintsestyilor“ (ua.), „In *Ligyet* la Jerteoju Trinki“ (ua.), „Szubt *Liget* la Jerteoju Trinki“ (ua.) [BHn. 81–3]. Az 1809-i *Ligyet* alakból ítélve, a magyar *Liget* helynév először a románban *Lidet alakúvá fejlődött és azután vált *Ledeť > *Ledeť* alakúvá.

Mindezek alapján a magyarból románba átkerült *Liget* ~ *Lüget* helynévnek a következő alakulását állapíthatjuk meg: 1. *Lüget* > r. *Luget'*; 2. *Lüget* > r. *Luget > *Luget'*; 3. *Liget* > r. *Lidet > *Ledeť*. — Mint a nagyesküllői történeti adatokból is látható, ezeken a fejleményeken kívül a magyar *Liget* helynév minden jelentősebb változás nélkül is átkerült egyes

erdélyi települések román helynévkincsébe. Erre a fenti adatokon kívül jó példa a szolnokdubokai Ördöngősfüzesen román ajakról lejegyzett *Liget* helynév is [EM. 1943. 241 és ETF. 180. sz. 27]. Itt azonban a magyar helynévalak 1937-ben *Lüiget* volt. Lehet tehát, hogy a román alak első szótagbeli *i*-je ez esetben is hanghelyettesítés eredménye.

Mézmár, Szőlómár. A kolozsmegyei Nyárszó helynevei között 1941-ben GERGELY BÉLA lejegyezte a *Mézmár*, *Mézmárájja*, *Mézmáródal* és *Mézmártető*, és ugyanítt a *Szőlómár* és *Szőlómáródal* helynevet [KszgHn. 126]. A *Mézmár* helynévre, illetőleg a csoportjába tartozó többi helynév-összetételre nincs történeti adatunk, a *Szőlómár*ra azonban már a történeti forrásokból is idézhetők a következő adatok: 1737: „A Szőlő Mark (!) felett“ (szántó). „A Szőlő majban“ (ua.). „Szőlő maj oldalon“ (ua.). „A Szőlő máj hegyin“. „A Szőlő Mál hegyin“. 1864: „Szőlő mál“. 1899: „Szőllömál“ [i. h. 121, 124–5]. A *Szőlómár* helynév utótagjában tehát a helyneveinkben nagyon gyakori, ma köznévi szerepében már kihalt *mál* szavunk lappang, tehát ugyanaz a köznévi, amelyet az itt fennebb már magyarázott *Aramáj* helynévben is felfedezhetni. A *Mézmár* < *Mézmál* helynevet tehát 'Mézoldal'-nak, a *Szőlómár* < *Szőlómál*-t pedig 'Szőlőoldal'-nak lehet értelmezni. A helynévadás maga a *Mézmár* esetében azon a szemléleten alapulhatott, amelyet a tordai *Mézesmál* lejegyzések a gyűjtő így fogalmazott meg: „A legjobb, legédesebb borok itt teremnek.“

Érdekes egyébként azt is megjegyezni, hogy a két címszóbeli helynév a *mál* köznévi egy olyan alakváltozatát őrizte meg, melyet eddig nem tartottunk számon. Ez a *már* alakváltozat a két folyékony hang (*l*, *r*) cseréje révén éppen olyan területen keletkezett, ahol e csere más köznévekben is kimutatható. Kalotaszegen ugyanis az *alsó*, *felső*, *tulsó* köznévi jobbára *arsó*, *fersó*, *tursó* alakban használatos, bár újabban ez a hangállapot a köznévi alakok hatására kezd megzavarodni, s így e régebben kizárólagos népnyelvi alak mellett hallható az *l*-es forma is. Ilyen alakban maradt azonban meg az *alsó* melléknév a már elemzett, magyarvistai *Arsága* helynévben, mert ennek — mint már előbb kimutattam — eredetibb alakja *Alsóága > *Arsóága lehetett. Ilyen *l* ~ *r* váltakozásos, illetőleg hangcserés alakjai egyébként a *csalán* köznévi is vannak. A népnyelvben ugyanis a köznévi számos alakváltozata között a *csanár*, *csinár* és *csonár* forma is használatos [l. még fenneb].

Mosolygó. A helynevek jelentőségéről írva, már régebben felhívtam a figyelmet a helyneveknek arra a csoportjára, melyekben a népnek a környezetet megjelölő, emberi tulajdonságokkal felruházó hajlama nyilvánul meg. Erre idéztem egyebek mellett Révész IMRE egyik úttörő helynévközléséből azt a szabolesmegyei Balkány határából való *Mosolygó* helynevet, melyhez a közlő ezt a megjegyzést fűzte: 'Szép ligetes, virágos mező' [MNY. XXX, 172]. Bár még ma sem kételkedem, hogy a balkányi *Mosolygó* esetében a helynévadás éppen olyan szemléletből keletkezett, mint amilyenből eredettnek e helynevet Révész és magam is tartottam, mégis nem lehetetlen, hogy másképpen is keletkezhettek ilyen helynév. Közelebről ugyanis levéltári kutatás közben egy Rigmányról (Maros-Torda m.) 1795-ből való vállatásban a következő részlet olvastam: „... azon borozdának az also véginél egy otot *mosollygo alma fa* vala...“ [ENMűz. Bánffy Rok. Lázár lev. 84. Fasc. 8. sz.]¹ Ebből az

¹ Hogy ez a *mosollygó alma* milyen almafajta lehet, ebből az egy adathól nem tudom megállapítani.

adatból valószínűnek látszik, hogy keletkezhetik *Mosollygó* helynév jelentéstopadással egy *Mosollygó-almafa-féle helynévből is. Megfigyelésem szerint legalább is Erdélyben, a határban különálló gyümölcsfák vagy gyümölcsfacsoportok nagyon sokszor a kérdéses határrész névadóiként tekinthetők. Így keletkezhetett itt és országsherte a sok *Almás*, *Körtés*, *Somos*, *Szilvás* meg más effajta helynév, illetőleg a gyümölcsnevekkel alakult helynév-összetételek végtelen sora.

És hogy sokszor egy olyan látszólag egészen egyszerű, „értékő” helynév esetében, mint amilyen a *Mosollygó* is, mennyire nehéz a helynévadás kiindulási pontját megragadni, megemlítem azt, hogy lehet e helynév személynévi eredetű is. Már a XV. századi oklevelekből idézhetünk ilyen személynéveket: 1416: Nicolao *Mosolgo*. 1426: Michael *Mosolgo*. 1482: Petro *Mosolgo* [OKSz.: l. még NySz.]. Ilyenformán tehát pusztá személynévből alakult helynévként is elkönnyvelhetünk esetleg majd *Mosollygó*-kat, de természetesen csak akkor, ha birtoklástörténeti vagy másféle történeti adatok erre kétségtelenül feljogosítanak.

Pitráj, Petrai, Petyetráj, T'etraie, T'itrai. A kalotaszegi V á r a l m á s (régében: Nagyalmás) helynévkincséből egyebek mellett a következő adatok gondolkoztattak meg: 1722: *Pitráj* Teriben (szántó). 1754: a' *Pitráj előtt* (ua.). 1813: *Pitráj* Téribe (ua.). 1891: *Pitráj*. 1864: Kis *Pitráj* vagy *ptyetráj*. 1941: *Kispitráj* ~ r. *Kišpetrai* (e.). *Pitrájtorok* ~ r. Gura *T'itrái* (szántó). *Pitráj* ~ r. *T'etraie* (ua., kaszáló) [KszgHn. 311, 317, 319–20]. — Ezekből az adatokból világos, hogy itt egy magyar *Pitráj* ~ *Pitraj* helynév a román *Petrai* ~ *Pt'etrai* ~ *T'etraie* ~ *T'itrai* ~ *Petrai* alakváltozatokkal áll szemben. Mint-hogy pedig a váralmási helynevek között elég sok a 'völgyecske' jelentésű *áj* térszíni formanévvel alkotott helynévi összetétel,¹ a *Pitráj* végződésében is e kihalt köznevünket kell látnunk. Mit rejt azonban a magyar *Pitr-* előtag? Szerintem erre sem nehéz felelni: a *Péter* keresztnévet. Ez a név ezen az í-ző területen ugyanis *Piter-*, illetőleg mennyiségi változással *Piternek* hangzott, s így a helynév eredeti alakja *Piteráj > *Piteráj lehetett. Mikor aztán az *áj* térszíni formanév köznévi szerepében a helyi használatból kihalt, a helynév összetett voltának tudata is megszűnt, a magyar hangtörténetben törvényszerű második, illetőleg harmadik nyíltszótagban lévő magánhangzó-kiesés jelensége értelmében² a *Piteráj* > *Piteráj*ból *Pitráj > *Pitráj* alakult. Ez a helynévalak kerülhetett aztán át a váralmási románság ajkára jésült **P'itrai* ~ **Pf'itrai* alakban, és ebből magyarázható a mai Gura *T'itrái* helynévben szereplő *T'itrai* forma. Mivel azonban ez a románban értelmetlen volt, nyilván a *piatră*, tbsz. *pietre* ~ népnyelvi *pfatră* tbsz. *pfetre* hatására belőle *Pf'etrai* ~ **Pf'etraie* > *T'etrai* ~ *T'etraie* alakult. Ez az alakulás tüdörződik az 1864-i *ptyetráj* és a mai *T'etraie* adatban. Bizonyos alakhasználati ingadozás a románban mégis megfigyelhető, hiszen az itt idézett 1941-i adatok között a *Kišpetrai*-ban jétlen alakokkal találkozunk. Ez szerintem a magyar *Pitráj* és egy román *Pf'etrai* alak keveredéséből újabban született felemás alak lehet. Erre nincs is csak jelenkori adatunk.

Érdekes még megjegyezni, hogy más vegyeslakosságú vidéken a magyar *Péteráj*ból a románban *Peterei* ~ *Peterei* lett [vö. Melich emlékkönyv 370].

¹ Ilyenek például: Borsos-, Borz-, Hintó-, Kis-, Kút-, Nagy-, Oláh-, Székes-, Szelence- és Tollasáj [KszgHn. Mutató].

² Vö. Horgler Antal, Nyelv. Füzet. 65; helynévpéldák: Pais Dezső, MNy. VIII. 391 és tölem EM. 1945: 117–9.

Riszeg, Riszeg. A Kolozsvár környékét járó kirándulók, természetjárók jól ismerik a Körösfő, Magyarbikal, Sárvásár, Sztána és Zsobok felett emelkedő legmagasabb hegyet, a *Riszeget*.¹ A mai népnelv a címszóbei alakokon kívül a következő helynévi összetételeket ismeri: *Riszegajja*, *Riszekfara*, *Riszekhegye*, *Riszekkapu*, *Riszekszél*, *Riszektető* és *Riszeg úttya* [KszgHn. Mutató]. Ezek közül a zsoboki *Riszektető* vagy *Riszekhegye* helynévhez a helyszíni gyűjtők ezt a magyarázatot fűzték: „A nép többféleképpen magyarázza ezt a helynevet. Egyesek szerint *Rétszeg* ill. *Rítszeg* volt, mások szerint onnan kapta volna a nevét, hogy amikor az emberek részegen hazajöttek a bánffyhunyadi vásárból, leheverészték ennek a hegynek az árnyékos oldalában“ [i. h. 326]. A *részegekkel* kapcsolatos magyarázat már első pillanatra az együgyű népi etimológizálás példaképeinek látszik. A második eredetelés hangtani szempontból nem képtelenség, mert *Rétszeg* > *Récceg > *Réceg, illetőleg *Rítszeg* > *Riceg > *Riceg változással és népetimológiával keletkezhetett mind *Részeg*, mint pedig *Riszek* alak.

Úgy látszik azonban, hogy a *Riszeg* ~ *Riszeg* név magyarázatát mégsem ebben az irányban kell keresnünk. Talán helyesebb úton járunk, ha a következő, 1864-ből származó z s o b o k i adatra figyelünk: „*Részek hegye*, merőbe szántó, nevét vette minthogy ezen határ rész az Helységbéliek között minden Évbe újból, meg újból felosztodik“ [i. h. 325]. Ugyanitt a *Riszekkapu* helynévhez 1941-ben a falusiak ezt a magyarázatot fűzték: „Régebben ez a hely be volt kerítve, és itt volt a kapu melyen feljártak a *Riszegre*“ [i. h. 326]. Lehetséges tehát, hogy a mai *Riszeg* nevű helyen a még 1864 táján is részleges földközösségben élő zsobokiaknak már századokkal ezelőtt is olyan földosztással művelt szántóföldjeik voltak, amelyek így egészen könnyen kaphattak *Részek*, illetőleg az *i-ző* kalotaszegi népnelvben *Riszek* alakot. Minthogy ezt a helynevet leggyakrabban *-be* ragos alakban (*Riszegbe*) használták, maga a helynévtő alkalmi hasonulás mindig *Riszegnek* hangzott. A számtalanszor ilyen alakban hallott tő rendre kiszorította az eredeti, zöngétlen véghangzójú tövet, s így keletkezett a *Riszeg* ~ *Riszeg* helynévváltozat. A zöngétlen véghangzójú tő azonban megmaradt minden olyan esetben, mikor ennek hangtani lehetősége megvolt, azaz ha összetételekben a *g* véghangzós tő zöngétlen mássalhangzóval kezdődő második tag elé került.

E magyarázatnak azonban kétségtelenül megvan az a nehézsége, hogy az először 1676 körül jelentkező helynév a történeti adatokban 1864-ig mindig *Részeg* alakú. Ha azonban számításba vesszük, hogy bár a kalotaszegi népnelv kétségtelenül századok óta *i-ző*, mégis a történeti forrásokból nem mutathatók ki *i-ző* alakok sem, így a források e tekintetben való ellentmondó bizonyosságát nem kell túlságosan jelentősnek tartanunk. Egyelőre tehát ilyen formán az itt kifejtett magyarázat hátrán olyan valószínű származtatásnak tekinthető, mely az esetleg később előkerülő adatok és analógiás esetek világánál véglegesenek bizonyulhat.

Szenesél, Szenesele, Szeneselu, Szeneselye. A szolnokdobokai *Vízszil*-vás eddig kiadott helynevei között 1864-ből egy *Szincsele* alakú helynevet látok [Szolnok-Doboka vm. mon. VII, 130]. Ez az adat azonban csak elírásból vagy sajtóhibából kerülhetett bele a kérdéses kiadványba. Mindeddig felhasználatlan levéltári forrásokban olyan adatokra bukkantam, amelyek

¹ A helyszíni gyűjtők csak *i-s* alakot (*Riszeg*) jegyezték fel, az e helyet sokszor látogató Tulogdy Jánostól azonban többször hallottam az *i-s* (*Riszeg*) formát is. Tulogdy névhasználata alighanem népnyelvi alakváltozaton alapszik.

ravezetnek e helynév eredetibb alakjára és ezzel együtt természetesen az eredetére vonatkozó magyarázatra is. Ebben a következő közvetítő adatok segítenek: 1794: „In *Szenesel*“ (kaszáló). „In *Szeneselle*“ (szántó). „In *Szenesele*“ (ua.). „La *Szénéselu*“ (ua.). „La *Szeneselu*“ (k. sz.). „La *Szeneselu*“ (k.). — Ezekről az adatokról nyilvánvaló, hogy román szájról jegyezték le őket. Közülük főként az utolsó adat az, amely megmutatja az eredet kérdésében a helyes irányt. Ezt már hozzá lehet könnyen kapcsolni a következő, 1754-ből való adatokhoz: „In *Szenaséle*“ (sz.). „In *Szenascele*“ (sz.). „In *Szénaselye* In Koszte“ (sz.). „In *Szeneselye* Delnyicza esa lunge“ (sz.). Ezek az adatok is kétségtelenül román szájról kerültek bele a fölem felhasznált forrásba. Ugyanabban azonban vannak magyar szájról lejegyzett adatok is. Ezek között ilyeneket olvashatni: „*Szénas allyban* a hoszu nyil“ (sz.). „*A Szénas allyban* a Széki ösvény melet“ (sz.). „*A Szénas ally* Fenekiben“ (sz.). „*A Kapus meget a Szénas allyi* ut alatt“ (sz.).

Ez utóbbi helynévalakokat *Szénásaljn*ak is olvashatnók, ha nem volna — szokatlansága miatt — már eleve is valószínűtlen egy ilyen helynév. Egy középkori forrás azonban megőrizte e helynévnek olyan írásváltozatát is, amely más származtatásra készlet. 1326-ból idézhető ez az adat: „particula *Zenassay* vocata“ [Zimmermann—Werner, Urk. 403]. Ezt ugyan a forrás egyik felhasználója *Szénás-aj*-nak olvasta [vö. Szolnok-Doboka vm. mon. VII, 129], de az utótagot sokkal helyesebb *áj*-nak olvasni, s benne 'völgy' jelentésében már régóta kihalt *áj* köznevünket látni. A helynév eredetileg tehát 'Szénásvölgy'-et jelentett.²

A magyar *áj* köznévvvel összetett helynevek ilyenyszerű elalaktalanodása nem szórványos eset. Kolozsborsa történeti helynévanyagában is az 1621-től ismert magyar *Bartalusáj* ~ *Bartalosáj* helynév a románban 1941-re *Bortoloșei* ~ *Bortoloșeia* alakúvá formálódott, bár az első így olvasható alakok a történeti forrásokban csak 1793-ban jelennek meg. Ugyanígy az 1733-tól idézhető román *Buzáje* ~ *Buzeje*, *Kresztáje* ~ *Kresztéji*, *Pakuláje* ~ *Pakuléj*, *Petyeráje* ~ *Petyerej* helynév is a magyar *Bozáj* > *Buzáj*, *Keresztáj*, *Pokoláj*, illetőleg *Péteráj* helynévből alakult [vö. Melich emlékkönyv 363 kk. — BHN. Mutató]. Itt azonban a felsorolt román adatokból nem keletkeztek *Buzel, *Krestel, *Pakulel vagy *Petyerel*-féle alakok. Hogy azonban Vízszilváson sem volt kizárólagos a címszóbeli első három, arra jó bizonyíték az előbb, 1754-ből idézett *Szénaselye* és *Szeneselye* adat, hiszen ezek közül egyik *Szénáséj*-e, a másik pedig *Szeneséj*-nek olvasandó. A magyar *Szénásáj*-ból Vízszilváson is alakulhatott i-zéssel *Színásáj* és így román szájon **Szinesej(e)* ~ **Szinesel(e)* is. Az 1864-i adatok között ugyanis nemcsak az előbb idézett, szerintem elírásos vagy sajtóhibás *Szincsele*, helyesen *Szinesele* alak van, hanem egy *Szinavegy* alakú helynév is; ez pedig kétségtelenül egy magyar *Színavögy* > *Szinavögy* 'Szénavölgy' átvétele.

¹ Vízszilváson még 1898-ban is említenek egy *Szénásaly* nevű dűlöt [vö. i. h.].

² Ilyen helynevekre fennebb az *áj* ~ *agy* váltakozás tárgyalásakor soroltam fel példákat a Vízszilváshoz közeleső Bonchidáról és Visáról is. A szintén közeli Vicén is említenek 1754-ben egy „*Szénás ally*“ nevű helyet; ennek utótagja szerintem ugyancsak *áj*nak olvasandó, mint ahogy legnagyobb valószínűséggel csak ennek tekinthetők az innen idézhető következő helynévadatok megfelelő tagjai is: 1749: „*Kis aj*“. 1754: „*Borzás ally*“ (k., sz. gyü.). „*Borzás ally*“ (erdő). „*Szénas ally*“ (sz.). 1769: „*Borzás aj*. *Kissály* előtt. *Kis aj*“. „*Borzásáj*. *Borzásaj* Csere“ (gyü.). 1864: „*Borzásáj*“. 1898: „*Borzásaly*“ [vö. Szolnok-Doboka vm. mon. VII, 105. és saját kézír. helynévgyűjt.].

A román helynévalakulás menete egyébként ez lehetett: *Senășei(e)* > *Senășei(e)* > *Senășel(e)* > *Senășel(u)*. A szóvégi *-e*-es alakok keletkezésében alighanem szerepe volt a románban gyakori *-el* kicsinyítő-képzős hely- és köznevek analógiás hatásának is.

Tyisárdou(I). A címszóbeli helynév a kisküküllőmegyei Szanicsalról 1752-ből való birtokösszeírás helynevei között egy erdő neveként fordul elő így: *Tyisárdoul*, *Tyisárdou* [ENMúz. Bánffy Rok. Lázár lev. 43. Fasc. 2. sz.]. Ugyanezt a helynevet a valamivel későbből való források így őrizték meg: 1819: „La *Tyis ardó*“ (szántó), „La *tyis ardo*“ (ua.), „La *tyis ardó*“ (Ierdő) [MNMúz. Rédei lt.]. Az, hogy ezt a helynevet erdő névként is használták és használják esetleg valamilyen formában még ma is, rávezet a helynév utótagjának származására; ez nyilvánvalóan nem egyéb, mint a magyar *erdő* köznévként román szájra átkerült alakja. Ez van meg többek között a fennebb vizsgált *Élőerdő* > *Heerdő* román ajakról lejegyzett *liardău* ~ *liardauă* és a hunyadmegyei *Erdőfalva* román *Ardeu* községnevében, amint hogy ez lapang a szatmárnégyesi *Erdőd* ugyancsak román *Arded* alakpárjában is. Egy szanicsali 1771-ből való forrásban rá is akadtam e helynévnek magyarosan leírt következő alakjára: „La *Kis Erdő*“ (szántó) [i. h.].¹

E szerint tehát a román *Tyisárdó* (c: *Tișardău*) a magyar *Kiserdő* helynévből alakult. A szókezdő *k* jésülése az erdélyi román népnyelvben, sőt még az erdélyi román értelmiség idősebb rétegének nyelvhasználatában is egészen általános. Erre a változásra a következő helynév-kölesönzéses példákat idézhetem: *Kerülő* > *Tirălu*, *Kőkút* > *Tokutu* (Kolozsborsa), *Közös* > *Tuzoșa* (Bádok, Kolozs m.), *Kőjuk* > *Tuiuk* (Gyerővásárhely, no.), *Tertu* > (Udvar) *kert* (Váralmás, no.), stb. [BHn. Mutató, KszgHn. Mutató, Melich emlékkönyv 371, MNy. XXXIX, 241–2].

Vargalistető. A Kolozsvár közvetlen közelében fekvő Magyarvista 1941-ben feljegyzett helynevei között egy *Vargalistető* alakú legelő-név is szerepel [KszgHn. 274]. A község történeti helynevei között magyarázata után keressük, ráakadunk egy 1731-ből való forrásból kiírt következő adatra: „a Falun felől *Varga ölés tető*“ [i. h. 270]. Ez adat útmutatása nyomán nem kétséges, hogy a címszóbeli helynév egy eredetibb *Vargaöléstető*-ből alakult. Az okleveles adat azonban kétségtelenül irodalmiaskodó alakban átírt helynévformát őrzött meg, mert annak második tagja *-ző* (*ölis*), s a helynév népnyelvi alakja így *Vargaölístető* lehetett, hiszen Kalotaszeg és éppen Magyarvista népnyelvének az *-zés* jellemző sajátása. Ez pedig nem lehet újabban kifejlődött jelenség, ellenkezőleg ma az *-zés* e település nyelvében is egy bizonyos mértékig visszaszorulóban van. Erre abból következtetnek, hogy bár ma is találunk szépszámmal a falu helynevei között az *-zés*re példákat (*Birc*, *Birci kert*, *Kisrít*, *Urak rittyé*, *Miheskertek*, *Patakszil*, *Gorbóji határszil*, *Pínzes*, *Sejmik*, stb.), több helynév a régebbi *-zés* kezdődő megzavarodásáról tanúskodik (pl. *Szenhej*, *Szélajodal*, *Kerékkötő*, *Agyagosrét*, *Faluközép*, stb.) [i. h. 273–6]. — A szóban forgó helynév egykori népnyelvi alakja tehát *Vargaölístető* lehetett, s belőle aztán hangűrmegszüntető hangzókivetéssel és az *-ző* tag mennyiségi csökkenésével alakult a *Vargalistető* helynév. Ilyen *i* > *i* csökkenésre az *-ző* nyelvjárásokban és éppen a kalotaszegiben is megvan a

¹ E cikkeske már ki volt szedve, mikor folytatólagos levéltári kutatás közben előkerült 1801-ből a szolnokdobokai Kendilóna helynevei közül a következő két idetartozó adat: „La *Tyisardo*“ (sz.), „La *Kis Erdő*“ (sz.) [ENM. lt. Teleki (gyömrői) lt. LL. Fasc. XI.].

hajlam.¹ E hangzókivetés esetében csak az a különös, hogy rendes körülmények között Kalotaszegen szinte kizárólag az összetétel első tagjának végmagánhangzója vetődik ki,² míg itt a második tag szókezdő magánhangzója tűnt el. — Feltehető azonban az is, hogy előbb a *Vargaölis*-ből is a szokottabb módon *Vargölis keletkezett és belőle az elsőszótagbeli mélyhangú magánhangzó hasonló hatására alakult a mai *Vargalis*-helynévtag.

Vérvölgy. KARÁCSONYI JÁNOS MNy. IV (1908), 352–3. lapján már kimutatta, hogy e helynevünk előtagjának legtöbb esetben nincs semmi köze a *vér* 'sanguis' köznévhöz, hanem benne a régi magyar, újabban csak a Székelyföldről ismert *üvér* ~ *üver* szónak megcsonkult alakja lappang. Ilyen *Vérvölgy* a magyar nyelvterületről több is kimutatható. Szilágy megyében egy község és ugyanott négy község egy-egy határrészének neve. Maros-Torda megyében Mezőkölpény helynevei között is szerepel. A megoldást az ugyancsak marostordai Székelykál község határában 1687-ben előforduló *Almásüvér* helynév későbből kimutatható alakja adta meg. KARÁCSONYI azonban mint nem nyelvész nem vehette észre, hogy az *Almásüvér* > *Almásvér* esetében nem egyszerű „rontás”-ról, „elferdítés”-ről van szó (ő így nevezte ezt az alakulást!), hanem hangtörvényszerű változásról. Az összetétel átalakulása éppen úgy a második, illetőleg harmadik nyílt szótagban lévő rövid magánhangzó kiesésének törvényével magyarázható, mint annyi más hasonló hangtani helyzetben végbement változás [vö. HORGER ANTAL, Nyelv. Füzet. 65. sz. és tölem EM. 1945:117, valamint itt fennebb a *Pitrájjal* kapcsolatban írtakat].

Közelebről a helyszínen a kolozsmegyei Bonchida jelenkori helyneveit gyűjtögetve, ott is találtam egy *Vérvölgyet*. A nép természetesen valami harccal kerítette kapcsolatba ezt a helynevet is. Történeti adataink, melyek kivétel nélkül az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának Bánffy nemzetségi levéltárából származnak, 1717-től kezdve mindig *Vérvölgynek* olvasható írásváltozatokban őrizték meg e helynevet. Csaknem egy évszázaddal előbb egy ugyanezen levéltárban fennmaradt forrás azonban egy ilyen helynévadatot őrzött meg: 1638: „*Wver*”³ oldalon“ [i. h. Fasc. XX No. 16]. Ebből

¹ L. még a fennebb idézett *Birc* és *Birci kert* és például az ugyaninnen 1770 tájáról való következő í-ző adatokat: „a *Dillő* Dombnál“, „*Dil* oldal Vermiben“, „a Füzkut *Birtzin*“, stb. [KszgHn. 271–2]. A mennyiségi hangviszonyok XVIII. századi állapotára nézve azonban nem lehet ezeket a történeti alakokat kétségtelen bizonyítékként elfogadni, mert a történeti források hangjelölése mennyiségi szempontból általában és e forrás esetében különösen is felette bizonytalan. Hogy azonban a kezdeti *i*-zésnek fejlődött *i*-foka is, arra nézve országos viszonylatban és éppen Kalotaszegre illetően is van éppen elég bizonyíték [vö. Türr István, Az *i*-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. Szeged, 1930. — Imre Samu, Az *e* hangok állapota a felsőőri nép nyelvében: MNy. III (1941), 121. kk. — Szabó István, Az *i*-zés esetei a békési nép nyelvében: i. h. 275 kk. — L. még tölem, Az *i*-zés állapota a lábolyi népnyelvben: EM. 1943 : 342–4].

² Erre nézve l. például a közelebről éppen tölem megvizsgált *Arsága*, *Benája*, *Valkút*, *Zörkajja* helynévről írtakat [EM. 1944 : 142, 1945 : 112, illetőleg itt fentebb]. — L. még a sok kalotaszegi példa közül a következőket: *Csip-lárka* < *Csíp-lárka*, *Csorgerdeje*, *Csorgucca* (< *Csorgó*-), *Falája* < *Faluajja*, *Fersucca* < *Fersucca* (Felső-utca), *Hoszirtás*, *Kalandrázsgödrik* (< *Kalló Andrász*-), *Samun' irtása*, *Zsidúttya* < *Zsidó-úttya*, stb. [KszgHn. Mutató].

³ A W felett a kettős hosszú ékezetet nyomdaműszaki okokból nem lehetett jelölni.

kétségtelen, hogy a mai bonchidai *Vérvölgy* is előbb *Üvérvölgy* lehetett.¹ Az *üver* tájszó, melyet eddig a székely szók között tartottak nyilván, most Erdély nem székely területéről, a Mezőségről is előkerült. De itt sem áll magában, mert a szolnokdobokai Melegföldváról is idézhető a következő a következő két helynévi adat: 1842: „Az *Üverbe*“ (erdő). „Az *Üer* alatt“ (szántó) [Bodor lev. Magyarlápós].² Az *üver* tájszó azonban köznévi szerepében különösen Bonchidán nagyon hamar kivészhetett a közhasználatból. Csak így érthető meg, hogy az *Üvérvölgy*ből olyan korán, már a XVIII. század elejére — kétségtelenül népetimológizálással — *Vérvölgy* lett. Ezek után valószínűnek tartom, hogy 1813-ból a kolozsmegyei Györgyfalváról, 1758-ból a tordaaranyosmegyei Aranyosrákosról és 1893-ból az ugyane megyebeli Kövendről újabban előkerült *Vérvölgyek* is egy előbbi *Üvérvölgy*ből származnak.³ Így magyarázhatók a kolozsmegyei Méra és Váralmás *Vérvölgy*-alakulásai is [KszgHn. 241–2, 316. — EM. 1944: 143–41].⁴

Zergy. A szolnokdobokamegyei Néma történeti helynévkincsében a következő adatra bukkantam: 1841: „A Réten: intre *Zergy*“ (kaszáló) [A Lécfalvi Bodor-család lev. Magyarlápós]. Ez adatban a címszóbeli helynév előtt a román *intre* 'között' előljáró áll; ez egyebek mellett annak is bizonyítéka, hogy e helynév román szájról került bele a forrásba.

A *Zergy* tag magyarázatát azonban, úgy hiszem, hiába keressük a románban. A magyarázatot csak a magyar helynévkincs ismerete alapján kísérelhetjük meg a következőképpen: Erdélyben, sőt tovább, a magyar nyelvterület északkeleti részén, Szatmár, Szilágy és Ung megyében is a régiségben köznévi szerepben, ma azonban már inkább csak helynevekben igen gyakori az *erge* 'patakocska' szó, illetőleg helynév-tag.⁵ A Kolozsvár melletti Kisbács határából ismert *Zerge* és a dési *Zergehíd* magyarázata alkalmával kiderült azonban az is, hogy az első helynév és a második első tagja egy *az Erge* névelős alakból szóhatártévesztéssel (*a Zerge*) alakult, tehát e helynevekben is az *erge* köznévi rejtőzik. Minthogy az *erge* a Kiszzamos mentének éppen azon a részén, ahol Néma is fekszik, eddigi adataink szerint Bonchida, Dengeleg, Kis- vagy Szamosjenő, Kérő, Dés, valamint a Nagyszamos mellett, de ide nagyon közel fekvő Kozárvár és Retteg helynévanyagában is előfordul, már első pillantásra valószínűnek látszik, hogy a *Zergy* is tulajdonképpen nem más, mint az *az Erge* > *a Zerge* helynévnek a némai románság ajkára átkerült és itt többesszámban feljegyzett formája. A *Zerge* Némán való megléte nem pusztán feltevés, mert már a XVII. század közepéről ismerjük a következő adatot: 1643: „Beke felé valo *Zerge*“ [Szolnok-Doboka vm. mon. V, 241]. Valószínűnek tartom azonban, hogy ez az 1643-i *Zerge* csak a vallatásos birtokösszeírás leírójának tolláról került be az *Erge* kapcsolat egybeeséti

¹ Vö. ezekkel a bonchidai történeti adatokkal: 1780: „*Vérvölgy* verőfőnyes oldalában“. 1788: „*Vérvölgy* észkos oldalában fekvő Nagyláb“.

² E helynévre a már kiadott szolnokdobokai helynévkincsben nem találok adatot. Említenek azonban 1754-ben egy *Oér* nevű helynevet [I. Szolnok-Doboka vm. mon. V, 162]. Ez talán egy *Üér* ~ *Üer* alak elírása vagy sajtóhibával keletkezett formája lehet.

³ Ezek az adatok kéziratos helynévgyűjteményem kis részében cédulázott anyagából valók.

⁴ L. még Árvay József, *Üver*: EM. 1943:92–3, s az ott idézett irodalmat.

⁵ Vö. tőlem, MNy. XXIX, 242–5, XXXIX, 73, XL, 125–7; Dés helynevei: ETEF. 101. sz. 54; Az ETI. Évkönyve 1940–41. 229. és kny. — Gergely Béla MNnyv. III, 100. és kny. 18.

és szóhatártévesztéssel lejegyzett alakjaként, mert nem látom valószínűnek azt, hogy az *erge* köznévi olyan korai időben kihalt volna a némai magyarság szókincséből. Így bár az az *Erge* > a *Zerge* szóhatártévesztés valószínű leg jóval későbbi időben következhetett be, a *Zerge* alak a múlt század első felében már meglehetősen. Ez került aztán e tájt át a némai románság helynévkincsébe és alakulhatott át úgy, hogy ma már a fennebb felsorolt adatok nélkül aligha lehetne az „intre *Zergy*” helynévkapcsolatot értelmezni.

Zörk, Zörke, Zerke. A kolozs megyei Nagypetri helynévkincsében ezeket a helynévadatokat olvasom: 1795: „A *Zörk* oldalán” (szántó). 1826: „A *Zörk* oldalán” (ua.). 1891: *Zörke*. 1941: *Zörke* ~ r. *Zerke*, *Zörkajja* ~ r. *Su Zerke* [KszgHn. 304, 306]. Első pillantásra eredetibb alaknak a *Zörk* látszik. Meggondolkoztat azonban az, hogy ez az alak olyan helynévi összetételben jelentkezik, amelyben a *Zörk* tag egy *Zörke oldal helynévből hangkieséssel keletkezett helynév is lehet. De így sem tudjuk más adat nélkül megmagyarázni sem a *Zörk*, sem a *Zörke* helynevet. Szerencsére azonban Nagypetri történeti helynévkincsében 1795-ből fennmaradt egy olyan érdekes alak, amely megmutatja, hol kell keresnünk ez értelmezhetetlennek látszó helynévalakok magyarázatát. Az említett időpontban ugyanis Nagypetri határában „Az *örke* hegyesében” egy erdőt említenek. Ez az adat valószínűvé teszi, hogy itt is, mint annyi más esetben szóhatártévesztéssel átalakult helynévvel van dolgunk. Ilyenformán tehát a mai *Zörke* egy névelős az *örke* helynévből alakult úgy, hogy a névelő *z*-jét egybeejtették magával a helynévvel. A helynév román *Zerke* alakja alapján magát az *örke* alakot is meg lehet magyarázni. Szerintem ez talán román szájon alakult úgy, hogy a magyar az *örkö kapcsolatból a románság szóhatártévesztéssel és hanghelyettesítéssel elvonta a *Zerke* alakot. Minthogy részben a gyakran hallott romános helynévalak hatására a magyarság tudatában mindegyre halványodhatott a helynév összetett volta, sőt szóhatártévesztéssel már ekkor is keletkezhetett *Zörkö alakja, visszakölesönzéssel és az egymás mellett párhuzamosan élő magyar és román alak keveredésével (*Zörkö* × *Zerke*) magyar ajkon új alak (*Zörke* ~ *Zörke*) születhetett. Az *örke helynévvel egyidőben jelentkező *Zörk* alak, mint már előbb is jeleztem, nyilván a *Zörkö oldal > *Zörke oldal helynévi összetételből a kalotaszegi helynevekben nagyon gyakori hangzókivetéssel keletkezett. Az ilyen összetételekben a magyar lakosság ajkán máig is az a hangkivetéses alak (*Zörkajja*) használatos, de önállóan a teljesebb, bár már az előbb érintett módon átalakult *Zörke* forma él. A román lakosság ma ennek megfelelően a *Zerke*, illetőleg *Su Zerke* helynevet használja.

Zumála, Zumále. PESTY FRIGYESNEK a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő nagy magyar helynévgyűjteményében találtam 1864-ből a szolnokdobokamegyei Szászszombor helynevei között a következő helynévadatokat: *Ima láb* ~ r. *Zumála* [i. h. XIV/2 : 275a.]. Ugyanez adatokat nyomtatott forrásból is ismerem; e forrásban a román alakváltozat alább még *Zumále* alakban is előfordul [vö. Szolnok-Doboka vm. mon. VII, 167–8]. A román alakot semmiképpen nem tudnók megmagyarázni, ha nem jegyezték volna le a magyar formát. Ez a magyar alak ugyanis ismeretes a kolozs megyei Kisdéből is. Itt 1941–43 folyamán végzett helynévgyűjtés közben jegyeztem le a következőket: *Imaláb* : *Imola* (szántó, kaszáló). Már akkor megjegyeztem azt is, hogy az „első alak alighanem a tőszomszédos Csomafája románjaitól hallott *La Imolaba vagy esetleg a magyar ragos *Imolába* alakból népetimológiával kikövetkeztetett alak” [BHn. 106]. Ilyenformán kézenfekvő, hogy a szász-

zsombori *Imaláb* is az *Imola* helynévből ugyanilyen módon alakult. Nem kétséges, hogy az *Imola* helynév szláv eredetű *imola* 'hosszú, kemény, csomótlan szárú fű' köznevünk helynévként használt alakja [EM. 1944:144–5, 487]. A magyar nyelvterületről és főként Erdélyből elég sok helyről ismert *Imola* helynév határozott névelős az *Imola* kacsolatából azonban keletkezett *Zimola* formájú helynév is [i. h.]. Erre fennebb idézett magyarázatomban csak a kolozsmegyei Magyarbikáról tudtam példát idézni, újabban azonban folytatólagos levéltári kutatás közben előkerült egy adat a torda-aranyosmegyei Aranyosgerendről is így: „a' *Zimala*“ [ENMLt. Conscriptiók gyűjt.]. A magyarbikali *Zimola* itt, ezen az a-zó vidéken természetesen 1774-ben *Zimalá*-nak hangzott.

Az 1864-ben *Imaláb*-nak emlegetett szászsombori helynévnek eredetibb alakja is kétségtelenül *Imola* lehetett. Ezt nemcsak a kidei adat nyomravezető kettős alakváltozata bizonyítja, hanem az is, hogy a szászsombori történeti helynévkincsben 1754-ből egy *Imota* formában közölt helynévi adattal is találkozunk. Ez azonban csak a forrás leírójának vagy a közlésre másolónak kezén, esetleg sajtóhibából alakulhatott át az *Imola* helynévből *Imota* alakúvá. Éppen ezért alig lehet kétséges, hogy a szászsombori román *Zumála*~*Zumále* helynévben sem láthatunk mást, mint egy magyar *az Imala kapcsolatból szóhatártévesztéssel kivált *Zimala* helynév román szájon átalakult formáját. Ehhez nem kell okvetlenül feltennünk azt, hogy e helynévnek már magyar ajkón is keletkezett *Zimala* alakja; a szóhatártévesztést lehet éppen úgy a magyarul esetleg gyengébben tudó szászsombori románságnak tulajdonítani, mint alogy valószínűleg román ajkón keletkezett az eredetibb *Zimalá*-ból magánhangzó-hasonulással a *Zumala* alak is. Ebből meg a *Zumále* alighanem úgy keletkezett, hogy az előbbi helynév beletagolódott az -a végű helynevek csoportjába s mint ilyennek keletkezhetett *Zumále* olv. *Zumále* többes száma is. Ekhez azonban fel kell tennünk, hogy Szászsomboron két *Zumála*, például *Zumala mare és *Zumala mikă is volt, s ezért beszélhettek *Zumále*-, azaz *Zumálákról*.

A himlő népies gyógyítása Erdélyben a XIX. század elején. Már régebben közöltem egy kis, Katona Zsigmondtól (1767–1833) összeírt »*Notabilia*«-ból egy érdekes, a kuruckori *Pro libertate*-t magyarázó latin-magyar bejegyzést [EM. 1931: 205]. Az említett jegyzetkönyvecske még egy orvostörténeti szempontból érdekes adatot őrzött meg. E kéziratban az 52a lapon ugyanis ez olvasható:

Erdélyi Téhén (!) himlő. Also Repán¹ szokásban van, mikor a Tehen meg bornyuzik, az első Hétbe néhány Napok mulva az ellés után, valami pattogások mutatták magukat a Tögyin a' Sajtárba bolyt Téj(je). Tögyit meg mosogatták, 's abba a Tejbe megferesztik a gyermeket és valami ártatlan kiütéses himlő üt ki testin, melyel (!) a természetet el kerüli, 's az parasztok is az ellen élnek velle.

Az előtte lévő, »*Métely ellen*« való orvosság fölé ezt írta a leíró: *Czakó Jánostól hallottam 1807-be.* Az író az írásból ítélve mindkét bejegyzést egyszerűen, tehát 1807-ben írta vagy iratta be.

SZTA

¹ Alsórépa (Maros-Torda m.).